

Kejsarens nya kläder

”Spirituality” – ett begrepp byggt på tveksam världsbild och cirkulära fynd

Sedan ett antal år tillbaka har ”spirituality” blivit ett alltmer använt begrepp i internationell forskning. Mellan 1980 och 2000 har antalet publikationer ökat mer än 20 gånger.

Publikationerna är i första hand fokuserade kring relationen mellan spirituality, religiositet och mental hälsa (well-being). Man utgår från att alla människor har ”spiritual needs”.

TEXT: PÅR SALANDER

De flesta författare är påtagligt entusiastiska över utfallet i sin studie och, även om inte alla förespråkar ”spiritual screening” så talar man varmt om vikten av ”spiritual care”. I Europa har EAPC

skapat en speciell arbetsgrupp kring dessa frågor som oreflekterat tycks ha importerat både begrepp och entusiasm¹.

Denna till ”spirituality”-forskningen kritiska artikel handlar om tre saker. För det första, vad är ”spirituality”? För det andra, relationen mellan ”spirituality” och psykisk hälsa. För det tredje, hur skall vi då tänka om denna forskning?

1. VAD ÄR ”SPIRITUALITY”**?

Religiositetsbegreppet har varit relativt stabilt, men ”spirituality”-begreppet tycks vidgas med åren. Det är inte ovanligt att begreppen används på ett utbytbar sätt, vanligare dock är att ”spirituality” betraktas som vidare och religiositet som en delmängd (men det kan också vara tvärt om)². Begreppet har alltmer fått en postmodern form, kanske som ett uttryck för den allt-

Illustration: Lena Guthe

mer nyliberala utvecklingen i västvärlden som betonar valfrihet och personlig lycka³. I amerikanska palliativa kretsar har man funnit en konsensus kring ”spirituality” som ”ett väg som människor väljer för att uttrycka me-

ning och samhörighet, ett sätt att känna kontakt med nuet, sig själv, andra, till naturen och till något betydelsefullt eller heligt”⁴. EAPC instämmer (tyvärr).

Definitionsproblemet är således uppenbart vilket också visas av de studier man gjort där man låtit ”experter” associera till begreppet. Utfallen visade på avsaknad av rimlig konsensus och i en studie var samstämmigheten i stort lika med noll². Det faktum att det finns mer än 120 skalor som anses mäta ”spirituality” talar i samma riktning⁶. Detta problem med avsaknad av mer intuitiv innebörd kan man också ana i studier. Taylor⁷ hade till exempel i sin kvalitativa studie kring ”spiritual needs” svårt att få några svar förrän hon själv definierade vad hon menade med begreppet, d v s bland annat ”behov av att tala”; ”behov av att få kärlek”; ”behov av ett positiv framtidstro”; ”att bara njuta av livet” och ”se till att ha ordning på sina papper, om man nu skulle dö”. Då fick

* Det finns ingen direkt motsvarighet i svenskan. ’Andlighet’ ligger närmast men har för oss en mer snäv innebörd. Behåller därför ’spirituality’ i texten. Övriga engelska begrepp har översatts av författaren.

hon svar och tolkar också trögheten i att människor förnekar sina behov. Utfallet var med andra ord givet – hypotesen om vikten av ”spirituality” tilläts inte falsifieras. Cirkeln var sluten redan från början. Den här typen av förutbestämd forskning är tyvärr inte ovanlig. Man vidgar begreppet så att det rymmer det mesta, då blir också de flesta ”spiritual”^{7,8}. En del initierade forskare på området kastar också in handduken – vetenskapen behöver inte ”spirituality”⁹.

Men låt oss lite närmare granska två dimensioner som, även om operationaliseringen spretar, finns med i de flesta definitioner: ”mening/syfte” och ”att känna kontakt med sig själv, andra och med någonting mer vertikalt som en högre makt eller Gud”⁴.

MENING/SYFTE OCH FRANKL

Det vanligaste frågeformuläret FACIT-Sp innehåller till exempel frågor som ”Jag har skäl till att leva”; ”Jag känner en mening med mitt liv” och den omvända ”Mitt liv saknar mening och syfte”¹⁰. Instämmer jag i hög grad så uttrycker det enligt konstruktörerna att man har ”mening/syfte” i livet och därmed hög grad av ”spirituality”. Men, frågan är väl om man med detta instämmande förmedlar en speciell mening med sitt liv, mer sannolikt är kanske att instämmandet i första hand talar om att man mår bra (well-being) – det känns bara meningsfullt, d v s bra, att leva.

Det är också värt att notera att detta vurmande för ”mening/syfte” i livet ofta backas upp av relaterande till auktoriteten Victor Frankl’s tankar om hur man överlever mentalt i koncentrationsläger. Men Frankl¹¹ talar inte om någon speciell mening i livet i sig, han talar om hur man kan vrida och vända på det outhärdliga, i det slutna rummets djävulskap, för att hitta något som för stunden är meningsfullt. Han gör det i existentalisternas anda, likt Sartre talar om vikten av ett ”projekt” för att undvika melankoli. För Frankl handlar det inte om att få kontakt med någon gudomlig (helig) mening (han talar inte om ”spirituality”) utan hans tankar passar betydligt bättre in på existentiell och kognitiv psykologi, hur vi människor skapar och återskapar en världsbild för att förstå och mentalt överleva¹²⁻¹⁴.

ATT KÄNNA SAMHÖRIGHET/KONTAKT

Det här är en knepig dimension som kan täcka det mesta. I en ny kvalitativ studie uttryckte kvinnor med bröstcancer känslor av ensamhet, förtvivlan vid diagnos, de försökte finna ett positivt perspektiv och att relationer till andra blev viktigare⁷. Allt detta, som vi känner igen från andra studier i psykosocial onkologi blev nu plötsligt uttryck för ”spirituality”. I en annan studie blir nu ”Jag sätter mig själv i första rummet”, ”Jag tycker bättre om mig själv” och ”Jag har blivit en bättre människa” uttryck för ”att känna kontakt med mig själv” och därmed för högre ”spirituality”¹⁵. ”Att känna kontakt med an-

dra” handlar om huruvida cancererfarenheten har inneburit positiva kontakter med familj, sjukvårdspersonal, själasörjare etc.

Det är problematiskt att själv-psykologi, affektpsykologi, existentiell psykologi, objekt-relations teori inklusive attachment-teori, som empiriskt grundade tanke-system bara droppas och personliga som interpersonella erfarenheter vid cancersjukdom i stället blir uttryck för ”spirituality”. Stifoss-Hanssen¹⁶ kallar denna överinkludering för akademisk imperialism.

2. ”SPIRITUALITY” OCH MENTAL HÄLSA

Flertalet studier, inte minst i psykosocial onkologi, handlar om, eller åtminstone relaterar till, relationen till psykisk hälsa. Man korrelerar ”spirituality”-formulär med mental hälsa-formulär. Vi får då veta att det finns ett positivt samband. Även om man inte talar om orsakssamband, så baseras diskussionen vanligtvis på denna förutsättning. Man kan då motivera vikten av ”spiritual care”.

Men problemet är att formulären i sig inte är oberoende. Som antytts tidigare: ”att hitta en mening” uttrycker inte bara ”spirituality” utan också hur man mår (det är helt enkelt orimligt att tänka sig att om man hittar en mening med livet så mår man sämre). Detta har uppmärksammats tidigare^{17,18} och bekräftats i en nylig mer systematisk studie¹⁹. 21 av de 25 granskade studierna använde ”spirituality”-formulär (fr.a. FACIT-Sp) som självkorrelerar med ”mental hälsa”. Alla dessa studier visade på positiva samband. Fyra studier använde sig av ”spirituality”-formulär som inte på något uppenbart sätt självkorrelerade med ”mental hälsa”. Tre av dessa visade inget samband.

Det är anmärkningsvärt att så många studier publicerats under så många år utan att författarna själva reflekterat över denna vetenskapliga blunder. Det tillhör vetenskapsteorins elementa att veta att en vetenskaplig hypotes bara är meningsfull om olika utfall är möjliga²⁰. Cirkulära resonemang behöver ingen empiri. De är sanna, men meningslösa, från början.

3. AVSLUTANDE REFLEKTION

”Spirituality” skapas av ”spirituality”-forskare. Begreppet är ett nytt exempel på Sartoris ”conceptual stretching”, d v s hur ett begrepp dras ut till meningslöshet²¹. Grant och Murray²² publicerade nyligt en studie i BMJ där de definierade ”spirituality” som ”multidimensionell och relationell, innefattande mening och syfte, självreflektion, hopp, tro, övertygelser och en känsla av helighet och avskildhet”. Vad återstår?

Man kan nog säga att i västerländska samhällen, och inte minst i media, så har religiositetsbegreppet fått ge vika för ”spirituality”-begreppet, inte minst uttryckt i olika former av transformerad asiatisk visdom, parafenomen, new-age rörelser och nyliberal självupptagen-

het³. Forskare lever inte ovanför samhällstrender och det tycks som om att förespråkarna för ”spirituality” har klätt Kejsaren med en utstyr av nyandlighet, urvattnad existentiell filosofi och ”må-bra” diskursen i samhället. Förespråkarna för ”spirituality” tycker att Kejsaren är välklädd. Andra, som jag själv, tycker att han, om än inte helt naken, saknar allt vad klädsmak heter – det finns ingen ordning alls.

Den avgörande frågan är om ”spirituality” kan formuleras till ett meningsfullt begrepp i relation till andra begrepp – var börjar det och var slutar det? Tillsvidare får vi fortsätta att ställa kritiska frågor till kommande publicerade studier:

- Om studien handlar om existentiella eller psykosociala dimensioner – vad är poängen med att i stället kalla dessa för en ”spiritual”?

- Om studien handlar om att känna kontakt i vertikalled, d v s till någon gudomlighet – vad är poängen med att ersätta en religiositetsram med en ”spiritual”?
- Finns det skäl att tro att resultaten är lika överförbara till religiös amerikansk medelklass som till svensk arbetarklass – respekterar den en sekulär världsbild? ●

Pär Salander,
professor, leg. psykolog,
Socialt arbete, Umeå universitet

Referenser

- 1 <http://www.eapcnet.eu/Themes/Clinicalcare/Spiritualcareinpalliativecare.aspx>
- 2 Paragament, K. I. (1999). The psychology of religion and spirituality? Yes and no. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 9(1), 3-16.
- 3 Carette, J., & King R. (2005). *Selling spirituality. The silent take-over of religion*. London: Routledge.
- 4 Puchalski, C., Ferrell, B., Virani, R., Otis-Green, S., Baird, P., Bull, J., et al. (2009). Improving the quality of spiritual care as a dimension of palliative care: the report of the consensus conference. *Journal of Palliative Medicine*, 12, 885-904.
- 5 Meezenbroek, A. J., Garssen, B., van der Berg, M., van Dierendonck, D., Visser, A., & Schaufeli, W. B. (2012). Measuring Spirituality as a universal human experience: A review of spirituality questionnaires. *Journal of Religion and Health*, 51, 336-354.
- 6 Taylor, E. J. (2003). Spiritual needs of patients with cancer and family caregivers. *Cancer Nursing*, 26(4), 260-266.
- 7 Swinton, J., Bain, V., Ingram, S., & Heys, S.D. (2011). Moving inwards, moving outwards, moving upwards: the role of spirituality during the early stages of breast cancer. *European Journal of Cancer Care*, 20, 640-652.
- 8 Delgado-Guay, M. O., Hui, D., Parsons, H. A., Govan, K., De la Cruz, M., Thorney, S., et al. (2011). Spirituality, religiosity and spiritual pain in advanced cancer patients. *Journal of Pain and Symptom Management*, 41, 986-994.
- 9 Streib, H. & Hood, R. W. (2011). "Spirituality" as privatized experience-oriented religion: empirical and conceptual perspectives. *Implicit Religion*, 14(4), 433-453.
- 10 Peterman, A. H., Fitchett, D., Brady, M., Pharm, L. H., & Cella, D. (2002). Measuring spiritual well-being in people with cancer: The functional assessment of chronic illness therapy – spiritual well-being scale (FACIT-Sp). *Annual of Behavioral Medicine*, 24(1), 49-58.
- 11 Frankl, V. (1959/1992). *Man's search for meaning*. Boston: Bacon Press.
- 12 Kelly G. (1963) *A theory of personality: Psychology of personal constructs*. NY: Norton & Co.
- 13 Janoff-Bulman, R. (1992). *Shattered assumptions*. New York: Free Press.
- 14 Salander, P. (2000). Using beliefs and magical thinking to fight cancer distress – a case study. *Psycho-Oncology*, 9, 40-43.
- 15 Holt, C. L., Schulz, E., Caplan, L., Blake, V., Southward, V. L., & Buckner, A. V. (2012). Assessing the role of spirituality in coping among African Americans diagnosed with cancer. *Journal of Religion and Health*, 51, 507-521.
- 16 Stifoss-Hanssen, H. Religion and spirituality: What a European ear hears. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 1999, 9(1), 25-33.
- 17 Salander, P. (2006). Who needs the concept of spirituality? *Psycho-Oncology*, 15, 647-649.
- 18 Koenig H. G. (2008). Concerns about measuring "spirituality" in research. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 2008, 196(5), 349-355.
- 19 Visser, A., Garssen, B., & Vingerhoets, A. (2010). Spirituality and well-being in cancer patients: a review. *Psycho-Oncology*, 19, 565-572.
- 20 Popper K. (1935/2002). *The logic of scientific discovery*. London, Routledge.
- 21 Berger B. (2009). Political theory, political science, and the end of civic engagement. *Perspectives on Politics*, 7(2), 335-350.
- 22 Grant, L., & Murray, S. A. (2010). Spiritual dimensions of dying in pluralist societies. *British Medical Journal*, 341, c4859.